

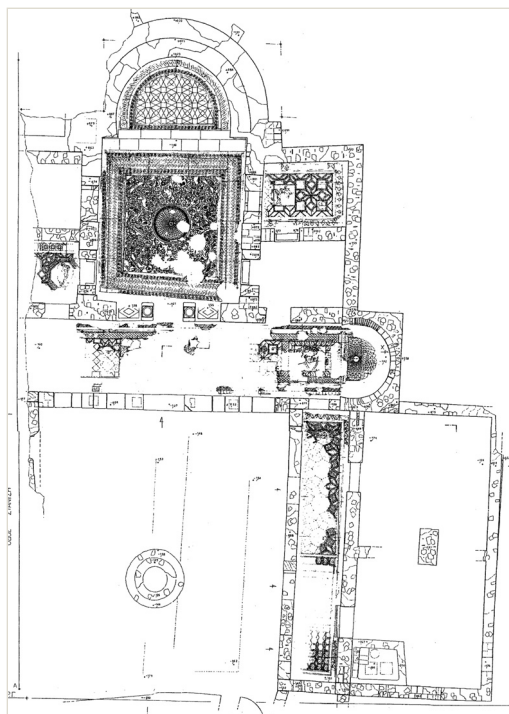
ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ

Παλαιόκαστρο

Το 2002 ανασκάφηκε μεγάλο μέρος παλαιοχριστιανικής βίλας στο Παλαιόκαστρο του δήμου Ωραιοκάστρου Θεσσαλονίκης. Περιβαλλόταν εξωτερικά από περίβολο, από τον οποίο εντοπίστηκαν τμήματα δύο μόνο πλευρών, της ανατολικής και νότιας, με τετράπλευρο πύργο στη συμβολή τους (εικ. 2). Αποκαλύφθηκε επίσης το μεγαλύτερο μέρος της αυλής, δύο από τις στοές που την περιέβαλλαν, και το τρικλίνιο, με αψίδα στο βορρά και παράπλευρα ζεύγη δωματίων στα ανατολικά και δυτικά. Στα δωμάτια και την αψίδα του τρικλινίου τα δάπεδα βρίσκονταν μια βαθμίδα ψηλότερα από το δάπεδο του κεντρικού, τετράγωνου χώρου. Εντοπίστηκε ακόμη μεγάλος βοηθητικός-αποθηκευτικός χώρος στα ανατολικά του συγκροτήματος, με μικρή κιστέρνα στη νοτιοδυτική γωνία του και τμήμα του λου-



Εικ. 1. Η παράσταση του Εχέδωρου από το δάπεδο της βόρειας στοάς.



Εικ. 2. Σχέδιο κάτοψης.

τρού στα νότια. Η κεντρική είσοδος βρισκόταν στη νότια πλευρά του περιβόλου, σε εσοχή σχήματος τραπέζιου και εποπτευόταν από το γωνιακό πύργο. Αντίστοιχος πύργος πιθανόν υπήρχε και στη νοτιοδυτική πλευρά.

Από το διάκοσμο της βίλας σώθηκαν λίγα σπαράγματα τοιχογραφιών, που μιμούνται αρχιτεκτονικές μορφές, κίονες και ορθομαρμαρώσεις, και τα ψηφιδωτά δάπεδα. Στο δάπεδο του κεντρικού χώρου του τρικλινίου υπάρχει παράσταση αμπέλου, που εκφύεται από τέσσερα αγγεία τοποθετημένα στις γωνίες της σύνθεσης. Ανάμεσα στους βλαστούς περικλείονται διάφορα είδη πουλιών. Σε ένα από τα παράπλευρα δωμάτια υπάρχει ορθογώνιος πίνακας με παράσταση Λήδας με κύκνο, σε συνδυασμό με συνεχόμενο γεωμετρικό διάκοσμο, ενώ σε άλλο βρέθηκε οκταγωνικός πίνακας με παράσταση χορεύτριας. Στη βόρεια στοά της αυλής, που βρισκόταν μπροστά στο τρικλίνιο, βρέθηκε μικρό σπάραγμα γυναικείας μορφής με αναπεπταμένο βήλο από αδιάγνωστη παράσταση και πίνακας με ανδρικό πορτρέτο, προσωποποίηση του ποταμού Εχέδωρου (σήμερα Γαλλικός) που βρίσκεται πολύ κοντά στη βίλα (εικ. 1). Το συγκρότημα χρονολογήθηκε στον 5ο αιώνα.

Εγκατάσταση νέου αγωγού ύδρευσης

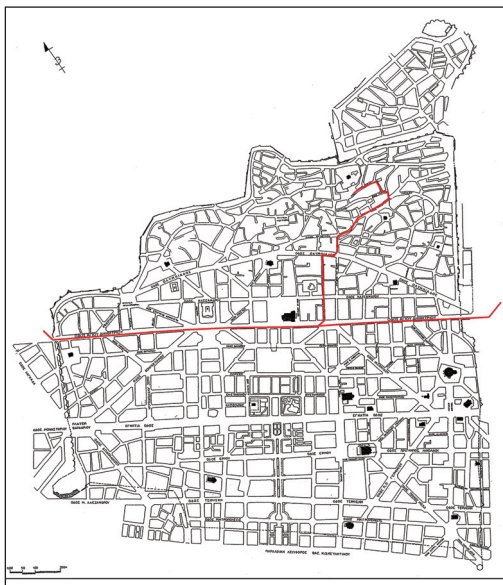
Με αφορμή την εγκατάσταση του νέου αγωγού ύδρευσης της Θεσσαλονίκης (εικ. 4), που τροφοδότησε με νερό την πόλη από τον ποταμό Αλιάκμονα, πραγματοποιήθηκε εκτεταμένη ανασκαφική έρευνα σωστικού χαρακτήρα, από το Σεπτέμβριο του 2000 έως τα τέλη του 2002. Η αρχαιολογική σκαπάνη ακολουθώντας την πορεία του νέου αγωγού, έδωσε νέα στοιχεία για την πολεοδομική οργάνωση της πόλης από την ύστερη ρωμαϊκή - παλαιοχριστιανική περίοδο έως και τους χρόνους της όψιμης τουρκοκρατίας.

Ο αγωγός ύδρευσης πλησίασε την Θεσσαλονίκη εκ δυσμών διασχίζοντας τα εκτός των τειχών εκτεταμένα αρχαία νεκροταφεία της πόλης, στις οδούς Λαγκαδά και Αγίου Νέστο-



ρος, όπου ήρθαν στο φως τάφοι υστερορωμαϊκών και παλαιοχριστιανικών χρόνων με αξιόλογα κτερίσματα (εικ. 3). Συνάντησε τα δυτικά τείχη στη διασταύρωση των οδών Αγίου Δημητρίου και Ειρήνης και εισήλθε στην πόλη από τη Ληταία Πύλη. Εν συνεχεία, ο αγωγός διασχίζοντας το ιστορικό κέντρο, σε μήκος 2 χλμ. περίπου, κατά μήκος της σημερινής οδού Αγίου Δημητρίου ακολούθησε κατά τόπους την πορεία ενός βασικού άξονα (*decumanus*) της ρωμαϊκής Θεσσαλονίκης (εικ. 5). Εξήλθε της πόλεως στο σημείο που η οδός Αγίου Δημητρίου συναντά τα ανατολικά τείχη και το προτείχισμα στο ύψος του Κεντρικού Νοσοκομείου «Γ. Γεννηματάς». Προσπέρασε το ρέμα της Ευαγγελίστριας και ανηφόρισε στις Σαράντα Εκκλησιές από την οδό Γ. Βιζυηνού διασχίζοντας τα ανατολικά νεκροταφεία, όπου βρέθηκαν λαξευμένοι στον βράχο τάφοι αρκετά κατεστραμμένοι και λιγότερο πολυτελείς ως προς την κατασκευή και τα κτερίσματά τους. Δευτερεύων αγωγός διακλαδίστηκε προς Β. ακολουθώντας άλλοτε την πορεία αγωγών του αρχαίου δικτύου ύδρευσης και αποχέτευσης και άλλοτε συναντώντας αρχαία οικοδομικά τετράγωνα. Ο αγωγός ακολούθησε την οδό Σοφοκλέους, διέσχισε την οδό Ολυμπιάδος, ανηφόρισε στην οδό Αγίας Σοφίας, ακολούθησε την οδό Ακροπόλεως και μέσα από δρομίσκους της Άνω Πόλης κατέληξε σε σύγχρονη δεξαμενή, κοντά στη Μονή Βλατάδων.

Στο εντός των τειχών τμήμα της πόλης βρέθηκαν ερείπια δημόσιων και ιδιωτικών οικοδομημάτων με επάλληλες προσθήκες διαφόρων κατασκευαστικών φάσεων. Ξεχωρίζουν τα τρικλίνια τριών αστικών επαύλεων, δύο εκ των οποίων αποκαλύφθηκαν επί της Αγίου Δημητρίου, στο ύψος των οδών Παστέρ και Φωτάκου, και τρίτο στη συμβολή των οδών Ολυμπιάδος και Αγίας Σοφίας. Ανατολικά της βασιλικής του Αγίου Δημητρίου αποκαλύφθηκε μεγάλο κτήριο (μήκους 55 μ.) παλαιοχριστιανικών χρόνων, που χρησίμευε πιθανότατα ως ξενώνας των προ-



σκυνητών στο ναό (εικ. 6). Ανατολικότερα, μεταξύ των οδών Αγίας Σοφίας και Ευριπίδου, βρέθηκαν τα ερείπια συγκροτήματος που διέθετε περίβολο και δεξαμενές στην αυλή του. Το οικοδόμημα, η ύπαρξη του οποίου ήταν γνωστή από παλαιότερη ανασκαφή, έχει ταυτιστεί με σταυρικό ναό του 6ου αι. μ.Χ.

Την εικόνα μας για τον πολεοδομικό ιστό της πόλης συμπληρώνουν οκτώ αρχαίοι κάθετοι δρόμοι (*cardines*), μεταξύ των οδών Γυμνασιάρχου Ε. Μπουντώνα και Φιλώτα, Αγίου Νικολάου, Σοφοκλέους, Αγίας Σοφίας, Ευριπίδου, Σωκράτους, Φ. Δραγούμη και Λάζου Εξάρχη. Ο εντοπισμός των κάθετων αυτών δρόμων βεβαιώνει ότι η ρυμοτομία της σημερινής πόλεως παρόλες τις αλλαγές, συνεχίζει σε γενικές γραμμές τον αρχικό πολεοδομικό σχεδιασμό με μικρές αποκλίσεις από την αρχική χάραξη. Κάτω από τις οδούς διέρχονταν κυρίως πλίνθοι ή κτιστοί και σπανιότερα μολύβδινοι αγωγοί διαφόρων εποχών διανομής πόσιμου νερού σε βρύσες από τις δεξαμενές της Άνω Πόλης, αλλά και κτιστοί αποχετευτικοί αγωγοί (εικ. 4, 5). Κοντά στο δυτικό τείχος της πόλης και νοτίως του *decumanus* της Αγίου Δημητρίου βρέθηκαν δεξαμενές, κάποιες εκ των οποίων ήταν ενταγμένες στο σύστημα υδροδότησης της μεγάλης κινστέρας του ναού των Αγίων Αποστόλων από τις πηγές περιοχής Ρετζικίου.

Η ανασκαφή έδωσε πλήθος κινητών ευρημάτων που σχετίζονται με την καθημερινή ζωή της πόλης της Θεσσαλονίκης, κυρίως κατά τη διάρκεια της ύστερης αρχαιότητας και των παλαιοχριστιανικών χρόνων (2ος-6ος αι. μ.Χ.), τη βυζαντινή περίοδο (7ος-15ος αι.) (εικ. 7) και τους χρόνους της τουρκοκρατίας (15ος-20ός αι.).

Εικ. 3. Τοιχογραφία με παράσταση παγωνιού σε παραδείσιο τοπίο, από τάφο του δυτικού νεκροταφείου της Θεσσαλονίκης.

Εικ. 4. Η πορεία του νέου αγωγού ύδρευσης στο εντός των τειχών τμήμα της πόλης και διαμέσου του δυτικού και ανατολικού νεκροταφείου.



Εικ. 5. Κτιστοί και πλίνθοι αγωγοί υποδεικνύουν την πορεία του αρχαίου *decumanus* στο ύψος της σημερινής οδού Αγίου Δημητρίου.



Εικ. 6. Οδός Αγίου Δημητρίου. Μεγάλο παλαιοχριστιανικό οικοδόμημα ανατολικά της βασιλικής Αγίου Δημητρίου – πιθανότατα ξενώνας των προσκυνητών στο ναό.

Εικ. 7. Εφυσλωμένα κεραμικά βυζαντινών και μεταβυζαντινών χρόνων, 12ος-16ος αιώνας.

Εικ. 8. Σταθμός Αγίας Σοφίας. Άποψη του ανασκαφικού χώρου από ανατολικά.



Μετρό Θεσσαλονίκης (2006-2010)

Με αφορμή την κατασκευή του ΜΕΤΡΟ Θεσσαλονίκης η 9η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων διεξάγει από το 2006 εκτεταμένης κλίμακας ανασκαφική έρευνα στους σταθμούς που χωροθετούνται, τόσο εντός του ιστορικού κέντρου της πόλης (Σταθμοί Αγίας Σοφίας, Βενιζέλου), όσο και εκτός των τειχών (Σταθμός Δημοκρατίας, Διακλάδωση Σταυρούπολης). Καθώς οι ανασκαφές πραγματοποιούνται σε περιοχές αδιατάρακτες από την μεταγενέστερη οικοδομική δραστηριότητα, αφού κατά κανόνα τα κελύφη των σταθμών χωροθετούνται κάτω από το οδόστρωμα της σημερινής Λεωφόρου Εγνατίας - Μοναστηρίου, αποκαλύπτονται αρχαιολογικά κατάλοιπα σε συνεχή αλληλοδιαδοχή προσφέροντας πολύτιμες πληροφορίες για την ιστορία της πόλης στο διάβα των αιώνων.

Τα μέχρι τώρα ανασκαφικά δεδομένα –έως το βάθος -4,50 μ.– στην εντός των τειχών περιοχή προσφέρουν ένα πανόραμα της πολεοδομικής οργάνωσης της πόλης από τα βυζαντινά έως και τα νεότερα χρόνια.

Κατά τους βυζαντινούς χρόνους την πόλη διέτρεχε οριζόντιος οδικός άξονας (Α-Δ.), η Λεωφόρος ή Μέση οδός των Βυζαντινών, την πορεία του οποίου ακολουθεί η σημερινή Εγνατία Οδός. Ο δρόμος αποκαλύφθηκε σε όλο το πλάτος του στον Σταθμό Βενιζέλου και αποσπασματικά στο βόρειο τμήμα του Σταθμού Αγίας Σοφίας (εικ. 8). Τα καταστρώματά του ήταν κατασκευασμένα κατά κανόνα από πέτρες, κεραμίδια και άλλα υλικά πακτωμένα στο χώμα, ενώ το πλάτος του μαζί με τα πεζοδρόμια έφθανε κατά μέσο όρο τα 4 μ. Δρομίσκοι μικρού πλάτους κάθετοι στον κεντρικό οριζόντιο οδικό άξονα όριζαν οικοδομικά τετράγωνα, οριοθετώντας πυκνοδομημένες οικοδομικές νησίδες, από μαγαζιά, εργαστήρια και κατοικίες (εικ. 9). Ήδη κατά τη βυζαντινή εποχή διαπιστώνεται καταπάτηση του δημόσιου χώρου με επέκταση των οικημάτων είτε με πρόχειρες πασσαλόπηκτες κατασκευές, είτε με τοιχοποιίες



επί των καταστροφμάτων των δρόμων. Εντύπωση προκαλεί η επανάχρηση των ίδιων χώρων, που καταστρέφονται και κτίζονται πάλι στα ίδια χνάρια, αποκτούν νέα δάπεδα, ενώ τα υλικά της κατεδάφισης μαζί με αντικείμενα ή σκεύη καθημερινής χρήσης των προηγούμενων κατοίκων μπαζώνουν τους χώρους και αποτελούν πολύτιμες αρχαιολογικές πληροφορίες.

Κατά τη μεταβυζαντινή εποχή η εικόνα δεν διαφοροποιείται ουσιαστικά, σημειώνονται ωστόσο κάποιες αλλαγές, όπως καταργήσεις κάθετων δρόμων, η θέση των οποίων καταλαμβάνεται από οικήματα. Ιδιαίτερη αναφορά θα πρέπει να γίνει σε τμήμα κτηρίου της υστεροβυζαντινής/πρώιμης μεταβυζαντινής περιόδου που σωζόταν σε όλο του το ύψος, από το δάπεδο έως την ανωδομή. Το κτήριο αποκαλύφθηκε βυθισμένο κάτω από την ασφαλτο στον Σταθμό Βενιζέλου, ενώ στον έναν από τους δύο χώρους διατηρούνταν αποσπασματικά η στέγασή του με σκαφοειδή θόλο (εικ. 10).

Μεγάλη τομή για την πολεοδομία σημειώνεται τον 19ο αιώνα όταν, προκειμένου να γίνει η διαπλάτυνση της οδού Εγνατίας, ισοπεδώνονται τα παλαιότερα κτήρια, ενώ το πλάτος του δρόμου διευρύνεται στα 9 μ. Την ίδια εποχή η τότε οδός Sabri Pasa (σημερινή οδός Βενιζέλου) φθάνει τα 7,5 μ., ενώ η οδός Πλάτωνος τα 6 μ. Ανατολικά της οδού Βενιζέλου ανασκάφηκαν κτήρια παραγωγικών δραστηριοτήτων, ενώ δυτικά ερευνήθηκε πιθανότατα τμήμα από το χάνι του Sofi Efendi, όπως μας πληροφορούν τα φορολογικά βιβλία του 1906. Η χρήση της πε-



Εικ. 9. Σταθμός Αγίας Σοφίας. Εφραλωμένη κούπα υστεροβυζαντινών χρόνων.



Εικ. 10. Σταθμός Βενιζέλου. Κτήρια μεταβυζαντινών και βυζαντινών χρόνων σε πυκνή αλληλουχία στο νοτιο-ανατολικό τμήμα του σταθμού.



Εικ. 11. Σταθμός Βενιζέλου. Χάλκινοι επιστήθιοι σταυροί βυζαντινών χρόνων.



Εικ. 12. Σταθμός Βενιζέλου. Χρυσό υπέρπυρο Ανδρονίκου Β΄ Παλαιολόγου - Μιχαήλ Θ΄ (1294-1320).



Εικ. 13. Διακλάδωση Σταυρούπολης. Ο παλαιοχριστιανικός αντερεισματικός τοίχος, στον οποίο χρησιμοποιήθηκαν μαρμάρινα μέλη από το νεκροταφείο.



Εικ. 14. Σταθμός «Σιντριβάνι». Αεροφωτογραφία της βασιλικής.

ριοχής του Σταθμού Βενιζέλου ως αγοράς με ακμάζον και διεθνές εμπόριο (εικ. 11) επιβεβαιώνεται και από νομισματική μαρτυρία (εικ. 12), καθώς κατά την ανασκαφή βρέθηκαν ευρωπαϊκά νομίσματα – αντικείμενο εμπορικών συναλλαγών. Στον Σταθμό Αγίας Σοφίας αποκαλύφθηκαν ισόγεια και υπόγεια κτηρίων, για κάποια από τα οποία διαπιστώθηκε η αποθηκευτική τους χρήση, ενώ για άλλα η χρήση τους ως καταστημάτων. Η μεγάλη πυρκαγιά του 1917 σηματοδοτεί την καταστροφή των κτηρίων, όπως πιστοποιείται από τα στρώματα καύσης στο εσωτερικό τους.

Διαφορετική είναι η εικόνα στους εκτός των τειχών σταθμούς, όπου κατά την αρχαιότητα εκτεινόταν το ανατολικό και δυτικό νεκροταφείο (εικ. 13). Στην περιοχή του ανατολικού

νεκροταφείου, στον Σταθμό «Σιντριβάνι» αποκαλύφθηκε τρίκλιτη παλαιοχριστιανική βασιλική (εικ. 14) με μαρμαροθετημένα δάπεδα, κτισμένη στη θέση προγενέστερου λατρευτικού κτηρίου.

Έξω από τα δυτικά τείχη, σε άμεση γειτονία με αυτά ανασκάφηκαν οικιστικά κατάλοιπα των παλαιοχριστιανικών-πρωτοβυζαντινών χρόνων, που φαίνονται να εγκαταλείπονται μετά από μια βίαιη καταστροφή κατά τον 7ο-8ο αιώνα, ενώ δυτικότερα, αποκαλύφθηκαν τα ερείπια ημιτελούς περίκεντρου κτηρίου, επίσης της πρωτοβυζαντινής περιόδου. Το κτήριο διέκοψε τη χρήση δρόμου που διερχόταν από το αρχαίο νεκροταφείο, τάφοι του οποίου αποκαλύφθηκαν κάτω από τα θεμέλια των κτηρίων.

Προϊστάμενοι

Χαράλαμπος Μπακιρτζής (2007)

Ευτέρπη Μαρκή (2008)

Μελίνα Παϊσίδου (2009-2010)

Ανασκαφές

Ανασκαφή Αγωγού Ύδρευσης, Θεσσαλονίκη
Βίλα στο Παλαιόκαστρο, Δ. Ωραιόκαστρο
Ανασκαφή Μετρό Θεσσαλονίκης

Υπεύθυνοι αρχαιολόγοι

Χ. Μπακιρτζής

Ε. Μαρκή

Χ. Μπακιρτζής, Ε. Μαρκή, Μ. Παϊσίδου, Σ. Βασιλειάδου, Κ. Κωνσταντινίδου, Ν. Παζαράς, Σ. Τζεβρένη